

Homo Ludens in onze tijd; inspiratiebron of fetisj?

Sandra Meeuwsen, sportfilosoof, beschouwt in dit essay het begrip Homo Ludens dat in 1938 geïntroduceerd is door Johan Huizinga, vanuit een historisch-wetenschappelijk perspectief. Wat heeft Homo Ludens in de geschiedenis voor spel en de 'moderne' sport en bewegingsonderwijs betekend? Is de spelopvatting van Homo Ludens nog dominant in de sport én in het bewegingsonderwijs? | [Tekst Sandra Meeuwsen](#)

Homo Ludens (Huizinga, 1938)

Aan Homo Ludens (1938), dat meesterwerk waar in het veld van sport en bewegen nog altijd aan wordt gerefereerd, heeft de Nederlandse historicus Johan Huizinga (1872-1945) zijn bekendheid niet te danken. Zijn reputatie was al in 1919 gevestigd met dat andere majestueuze werk, 'Herfsttij der Middeleeuwen'. Waar deze laatste publicatie nog vooral de pretentie had historisch-wetenschappelijk van betekenis te zijn, heeft Homo Ludens een meer existentieel karakter. Homo Ludens kan gezien worden als het slotstuk van een persoonlijke zoektocht in het Interbellum¹ naar wat nog absolute waarde heeft naast de ziedende krachten van een 'bezeten wereld'.

In 1935 schrijft Huizinga: "Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het. Het zou voor niemand onverwacht komen als de waanzin eensklaps uitbrak in een razernij, waaruit deze arme Europeesche menscheit achterbleef in verstomping en verdwazing, de motoren nog draaiende en de vlaggen nog wapperende, maar de geest geweken." (Huizinga, 1935). Bevangen door de angst voor het nationaalsocialisme, werd de polariteit

tussen de daarmee gepaard gaande ernst versus het spel, waar ondanks alles nog vrijheid mogelijk zou zijn, Huizinga's kernthema. Het verheerlijken van het spel beheerste zijn leven, ingebed in een queeste naar ademuimte binnen het dwingende korset van het toenemend positivisme² in academische kringen.

Reflectie op Homo Ludens

In Homo Ludens presenteert Huizinga op inspirerende wijze het spel als randvoorwaarde voor het handhaven van cultuur, vanuit de ervaring dat deze onder toenemende druk kwam te staan. Huizinga beschouwt spel als het a-priori³ van de cultuur; spel, zo stelt hij, is zelfs ouder dan cultuur. Het begrip cultuur veronderstelt immers al een vorm van menselijke samenleving; vandaar het a-priori. In tegenstelling tot mechanische oefeningen, verzet spel zich tegen elke poging tot analyse of logische interpretatie. Het spel heeft een eigen, onherleidbare kwaliteit; een primaire categorie van het leven. Met dit aanstekelijke spelbegrip bood Huizinga een hele generatie academici, cultuurliefhebbers en politici de inspiratie om hun werk in het domein van cultuur en spel te legitimeren. Toch waren er al direct critici die deze cultuurhistorische

studie 'onwetenschappelijk' vonden, zoals de fenomenoloog Frits Buytendijk die zijn bezwaren al in 1938 uitte. Al voor de oorlog werd Huizinga's revolutionaire, aantijgende houding ten tijde van 'In de schaduw van morgen' niet door iedereen in dank afgenomen, bijvoorbeeld door bekende historici als Jan Romein en de socialist Jacques de Kadt. Zij verweten Huizinga een naïef, moraliserend en te romantisch wereldbeeld dat de common sense in Nederland, het weerstandsvermogen tegen het extremisme, veel te negatief afschilderde. Zij beschuldigden hem van oppervlakkig onderzoek en oordeelden bijzonder kritisch over de kwaliteit van zijn cultuurhistorisch werk. Ook de intellectuele maatschappijcriticus Menno ter Braak werd hierbij betrokken, omdat deze Huizinga al in 1930 een 'wereldvreemde geleerde' had genoemd, hoewel hij merendeels positief was over diens latere werk (Pree, 2016, pp. 206-211).

Na de Tweede Wereldoorlog en het overlijden van Huizinga in 1945 zwol de kritiek verder aan, mede onder invloed van het naoorlogse ressentiment. Vakgenoten als de jongere historicus Pieter Geyl oordeelde hard over Huizinga's wereldvreemde geesteshouding, weifelingen en tegenstrijdigheden met spottende predicaten als: "... een moedwillig geïdealiseerd verleden ... onbehagen aan het heden." (Geyl, 1961, p. 8). Huizinga zou in de ogen van Geyl niet bij machte zijn geweest de massificatie en hang naar totalitarisme ook te beschouwen als integraal onderdeel van onze moderne cultuur, als opmaat naar een nieuwe fase in de moderniteit.

Kritiek op de sport

Hoe dan ook, deze bitterheid is niet bepaald overgenomen binnen de receptie van Homo Ludens in het gedachtegoed van de vlot ontluikende sport- en bewegingswetenschappen, tijdens de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. De incubatie van het aan Huizinga ontleende spelbegrip in het veld van sport en bewegen, vond plaats in de decennia na de Tweede Wereldoorlog, een schrale periode in West-Europa, waarin behoefte was aan herstel van oude waarden en hernieuwd moreel vertrouwen. Homo Ludens bood deze inspiratie. De kritiek van Huizinga op de 'moderne sport' (in 1938!) loog er overigens niet om. En deze kwam niet uit de lucht vallen; al begin jaren twintig kondigt Huizinga, weliswaar aarzelend en in het Duits, de teloorgang van de moderne sport aan: "Es stirbt vielleicht von altnationalen Leibesübungen und Vergnügungen einiges ab; Uniformierung und Nivellierung treten anstatt volkstümlicher Eigenart." (Lem, 1997, p. 133). Huizinga stelt hier de invloed van de sport op gelijke voet met die van de 'amerikanisering'; een in zijn ogen verraderlijke mix van mechanisering, massaconsumptie en -communicatie, die een schijncultuur produceert en de Europese geestelijke waarden bedreigt.

Spel is niet-ernst

In Homo Ludens, dus vijftien jaar later, zet Huizinga het begrip spel sterk af tegen 'de ernst'. Spel is in zijn ogen vooral niet-ernst. Het kan wel ernstig zijn, maar dat doet niets af aan de positieve eigenschappen van het spel. "In de sport hadden wij te doen met een activiteit, die bewust en erkend is als spel, die evenwel is opgevoerd tot zulk een graad van technische organisatie, materiële uitrusting en wetenschappelijke doordachtheid, dat in haar collectieve en publieke uitoefening die eigenlijke stemming van het spel dreigt teloor te gaan. Tegenover deze neiging nu van het spel om in ernst over te gaan, staan verschijnenselen, die het tegengestelde schijnen in te houden." Vervolgens gaat hij in op 'occupaties die in belang, nood

of behoefte' voorzien en daarin een spelkarakter lijken te ontwikkelen. Dit type activiteiten blijft echter steken in de ernst. Even later is Huizinga's conclusie helder: "In het geval van sport dus een spel, dat tot ernst verstijft, maar nog als spel wordt aangemerkt, in het volgende een ernstige bezigheid, die tot spel ontaardt, maar als ernst blijft gelden." (Huizinga J., 2008 (1938), p. 231). Volgens Huizinga mist de moderne sport de wezenlijkste kwaliteit van spel, namelijk: de overgave, het ongepolijste, de vrijheid, de overvloed, het 'weer kind zijn'. Anders gezegd: Huizinga wijst er eind jaren dertig van de vorige eeuw al op, dat het organiseren van de moderne sport, met haar in zichzelf gekeerde structuur, regels en instituties, ertoe heeft geleid dat het spelmatige tot ernst is verstijfd en daarmee haar belangrijkste kracht heeft verloren. De

moderne sport als maatschappelijk fenomeen had zich volgens Huizinga al verwijderd uit de 'zuivere' spelsfeer, en nam zelfs een plaats in "... terzijde van het eigenlijke cultuurproces, dat buiten haar omgaat." (Huizinga J., 2008 (1938), p. 229). Kortom: het spelmatige is al uit de sport verdwenen, met alle gevolgen van dien.

Homo Ludens in de sport

Opmerkelijk dat ook deze kritiek niet is meegelift naar de handboeken en syllabi in de sport- en bewegingswetenschappen, waarvoor Homo Ludens als inspiratiebron heeft gediend. Hoe kan dit en welk effect heeft deze onvolledige receptie gehad? Om te doorgronden waarom het veld van sport en bewegen 'capita selecta' uit Homo Ludens heeft gebruikt, is het zaak in te gaan op de genealogie van sport en bewegen als sociale praktijk.

Toen eind negentiende eeuw de moderne Olympische Spelen werden gelanceerd, zijn bepaalde activiteiten en krachten bewust erkend en ingesloten, ten koste van activiteiten en krachten, die vanaf dat moment geweerd zouden worden uit de sfeer van sport en bewegen. Te denken valt aan gewelddadige, ruwe sportachtige activiteiten, zoals 'bloedspporten', hanen- en stierengevechten of andere wrede spelvormen. Vanaf de eerste moderne Olympische Spelen echter, nemen de reglementering en institutionalisering bezit van dit magische spektakel. Het Olympisme, met in de slipstream sport en bewegen als sociale praktijk, zou een welkom vehikel vormen voor het bijbrengen van moraal, het kweken van fitte werknemers en sterke soldaten. Om dit mogelijk te maken, moesten bepaalde 'ongewenste' gedragingen gediskwalificeerd, uitgesloten en bestraft kunnen worden. Het romantiseren en idealiseren van de spelmatige kant van sport bood een normatief referentiekader om deze collectieve disciplinerende te stroomlijnen.

Homo Ludens als dekmantel in de sport

Ten tijde van Homo Ludens had de sport al vele stappen gezet naar het veelvormige domein zoals wij dat tegenwoordig kennen. Het betaald voetbal kwam op, er waren al overtredingen en supportersgeweld. Als tegengif was na de Tweede Wereldoorlog opnieuw behoefte aan dat utopische ideaalbeeld van de vrije spelende mens om de sport te legitimeren. De architecten van de benodigde kennis voor de verdere ontwikkeling van het veld van sport en bewegen, putten dus vrijelijk uit Homo Ludens, waarbij de kritische opmerkingen van Huizinga voor het gemak 'vergeten' werden. De hedendaagse verwording van de moderne sport is in die periode, door deze selectieve receptie versneld. Er was nog geen oog voor de risico's en verleidingen die het bedrijven van sport met zich mee brengen; het tartten van grenzen dat kan doorschieten naar – zoals we dat tegenwoordig noemen – 'grensoverschrijdend gedrag'. De toeneemende invloed van commerciële

krachten, die het oorspronkelijke doel van sport en bewegen hebben gekaapt voor economische motieven. Het lijkt zelfs of het collectief omarmeren van de Homo Ludens mythe deze schaduwkanten van de sport moest bedekken. Mogelijk onbewust en ongewild.

Sacrale karakter van spel

Een andere duiding wijst op de tweeledige functie van het Homo Ludens ideaal voor de sport. Wie verlangt nou niet naar de vrije expressie, het zorgeloze en creatieve karakter van de Homo Ludens? Dit archetypische verlangen lijkt gesteld te zijn in het sportals-spel ideaal, dat centraal is komen te staan in het veld van sport en bewegen. En dan vooral de romantische, Apollinische dimensie in de spelopvatting van Huizinga. Hier hunkeren we

collectief naar. Maar wat gaat schuil onder dit geaccepteerde verlangen? Tijdgenoten als Georges Bataille en Roger Callois, die beiden ook veel over spel hebben geschreven, benadrukten juist het verspillende, irrationele, maar ook sacrale karakter van spel. Bataille dichtte het spel een belangrijke functie toe als onderdeel van de 'volonté de chance'^v, maar ook bij het ervaren van het sacrale. Tegenover de wereld van de ordening, die van de politiek en de economie, stelde Bataille de sacrale wereld. Binnen het sacrale schuilt volgens Bataille 'la part maudite' (het vervloekte deel), het ongekende, het domein van de extase en de verspilling, enkel nog door transgressie te bereiken (Bataille 2014 (1949)). Binnen het domein van het sacrale is transgressie geëigend, bijvoorbeeld via erotiek, kunst of tijdens

een ritueel. Deze inzichten staan lijnrecht tegenover de geaccepteerde normatieve spelopvatting, die in het kenbereik van de sport leeft; meedoen en excelleren vereisen, ook als het spelmatige aspect voorop staat, een lichamelijke discipline die haaks staat op de extatische grenservaringen binnen het sacrale waar Bataille op doelt. Roger Callois gaat nog een stap verder en legt een wederkerig verband tussen spel en sacraliteit. Het spel en het heilige bieden ons allebei de bescherming tegen de wrede werkelijkheid van het profane leven. Het spel biedt daarin een vorm zonder inhoud, waaraan de deelnemers zich over kunnen geven voor de duur van het spel, beschermd door de regels die enkel binnen deze tijdsduur gelden (Callois 1950, 1958). Deze lading van het sacrale is helaas verdwenen uit de moderne sport, waarbij de receptie van de spelopvatting van Huizinga dit proces versterkt heeft.

Huizinga zelf had een complexe verhouding tot het sacrale; hij erkende dit aspect van het spel weliswaar, maar stelde het beslist niet centraal. Mede onder invloed van de secularisatie is de cruciale sacrale oorsprong van het spel in zijn opvatting gesneuveld. Huizinga kiest zijn voorbeelden van heilig spel uit voorbijge, zogenaamd 'primitieve' cultushandelingen, bijeengebracht onder de naam 'potlatch'. Hij brengt hiermee een scherp onderscheid aan tussen het spel in de moderne tijd en haar 'archaische' sacrale dimensie. Dat is iets van het verleden, te ernstig ook, en hoort niet meer bij het ludieke spelbegrip dat Huizinga wil accentueren.

Zou het zo kunnen zijn dat, mede door het wegvallen van het sacrale in de spelopvatting binnen het veld van sport en bewegen, grensoverschrijdingen nu aan de orde van de dag zijn? Homo Ludens lijkt als fetisj voor ons werkelijke verlangen te functioneren; we hunkeren naar een extase die het toenemend aantal regels, normen en kaders om de sport te reguleren, niet meer mogelijk maakt. Een intrinsieke spanning waar alle manifestaties van sport en bewegen aan onderhevig zijn, dus ook het bewegingsonderwijs,

al leeft hier de 'zuivere' Homo Ludens spelopvatting nog sterker dan in de sport. Daarover tot slot nog enkele overdenkingen.

Homo Ludens in bewegingsonderwijs?

Het bewegingsonderwijs kent in Nederland een andere ontstaansgeschiedenis dan de georganiseerde sport. Om haar vormende pedagogische waarden te beschermen, bood het Homo Ludens ideaal een welkome ideologische dekmantel, ook vanwege de kritische opmerkingen ten aanzien van de sport. Immers, sport was geen spel volgens Huizinga; dat oordeel bood de zelflegitimatie om het bewegingsonderwijs vooral als 'niet-sport' te positioneren. Tegelijkertijd kon een normatief superioriteitsbegrip postvatten; het bewegingsonderwijs zou dan de 'zuivere' spelopvatting belichamen, afgezet tegen de geperverteerde versie van het spel in de sport. Ik sluit dit essay af met de vraag of deze polariteit de verdere evolutie van het veld van sport en bewegen werkelijk dient. Zijn we niet toe aan een geïntegreerd, materieel spelbegrip, waarin ook ruimte is voor de sacrale, verspillende functie van spel, zelfs in het bewegingsonderwijs? ●

- ¹ Interbellum: de periode tussen de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog (1918 – 1939).
- ⁱⁱ Positivisme: de opvatting waarin wetenschappelijke kennis gebaseerd dient te zijn op 'waarneembare feiten'.
- ⁱⁱⁱ A-priori: wat ergens aan vooraf gaat, wat impliciet voorondersteld mag worden.
- ^{iv} Apollinisch staat als kwaliteit tegenover Dionysisch. Dit begrippenpaar is afkomstig uit het vroege filosofische werk van Friedrich Nietzsche, die hiermee de twee contraire krachten in het leven wilde karakteriseren. Apollinische krachten zijn gericht op creatie, ratio en esthetiek, terwijl het Dionysische in de wereld staat voor de extase, chaos en destructie.
- ^v 'Volonté de chance': Frans voor 'amor fati,' de hang naar het toeval, de overgave aan het lot.
- ^{vi} Fetisj: een begrip uit de psychoanalyse, dat staat voor 'substituut', een object dat het werkelijke, verdrongen en verboden, libidineus gedreven verlangen vervangt.

Bronnen

- Bataille, G. (2014 [1949]). *La Part Maudite*. Parijs: Éditions de Minuit.
- Callois, R. (1950). *L'homme et le sacré*. Parijs: Gallimard.
- Callois, R. (1958). *Les jeux et les hommes*. Parijs: Gallimard.
- Geyl, P. (1961). *Huizinga als aanklager van zijn tijd*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitgevers Maatschappij.
- Huizinga, J. (1935). *In de schaduwen van morgen*. Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd. Haarlem: Tjeenk Willink & Zoon.
- Huizinga, J. (2008 [1938]). *Homo Ludens*. Amsterdam: Athenaeum Boekhandel Canon.
- Meeuwssen, S. (2020). *Kritiek van de Sportieve Rede. Een filosofische archeologie van de moderne sport*. Dissertatie, Brussels: VUB Press.
- Meeuwssen, S. (2021). *Ungrounding Homo Ludens: on Agamben and Modern Sports*. *Sport, Ethics and Philosophy* (Taylor and Francis) (DOI 10.1080/17511321.2021.1957006).
- Pree, C. du (2016). *Johan Huizinga en de bezeten wereld*. Leusden: ISVW Uitgevers.
- Van Lem, A. (1997). *Het eeuwige verbeeld in een afgehaald bed. Huizinga en de Nederlandse beschaving*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Contact

info@soulconsult.nl

Sandra Meeuwssen is directeur van het 'Erasmus Center for Sport Integrity & Transition' aan de Erasmus School of Philosophy, Erasmus Universiteit Rotterdam. Zij promoveerde eind 2020 aan de Vrije Universiteit Brussel op een filosofisch proefschrift over de ontologische wortels van de moderne sport.

Foto's

Anita Riemersma

Kernwoorden

sportfilosofie, homo ludens, spel, sport, bewegingsonderwijs